

KRPICE SJEĆANJA

1.

Svoje snove zaboravljam većinom čim se probudim. No dva sna iz djetinjih ranih dana zorno su preda mnom. Imam oko četiri do pet godina. Sanjam: sama sam na Cmroku na livadi, gdje sam se zimi češće sanjkala. Sada je proljeće. Na rascvjetaloj velikoj grani dolijeće vila, sve je u prelijepim bojama. Pita me hoću li s njome letjeti. Isprva se nećkam, no zatim letimo iznad grada i okolnih brda. Sve je i poznato i čudno. Vila me vraća na livadu.

Probudim se, ispričam to mami i zaboravim. Idem se igrati s djecom u dvorište (u Martičevoj ulici br. 10). Moja seka Magda već je u školi. Vraćam se na ručak, seka je prije mene stigla iz škole i kaže mi: Danas smo bili s razredom na šetnji oko Cmroka i vidjeli nešto neobično: na jednoj rascvaloj grani letjela je vila s djevojčicom. Ja sam krajnje začuđena i promucam da to, dakle, nije bio san, nego se uistinu dogodilo. (Da je mama ispričala moj san seki, toliko pametna još nisam bila.)

Drugi san izravno je potaknut *Pričama iz davnine*, koje mi je seka (tako smo se nazivale) češće prepričavala. Na velikoj livadi igraju se djeca, i ja među njima, iz dviju neprijateljskih država. Igra se pretvara

u rat. Dotle je sve vrlo slično priči *Regoč*, a nastavak se odvaja. Vojska neprijateljskoga kralja zarobljuje nas djecu iz protivničke države i zatvara u kraljevoj kući (nije dvorac) na kraju livade. U kući su već moja mama i seka. Kralj je posebno meni sklon, izdvaja me iz ostalih zarobljenika, povjerava mi – pustit ću sve zarobljene da iziđu odavde. No, ona velika zlatna kvaka na vratima otrovana je, nemoj je dirati. Nikomu to ne smiješ reći. Očajna sam, želim izbaviti seku i mamu, ali ne znam kako. Polazim do vrata, hvatam otrovanu kvaku i probudim se. (Edipovska pozadina toga sna je evidentna, no ovo nije priručnik psihoanalize.)

2.

U časopisu »Novi omanut« (br. 39-40., 2000), u zapisu Egon Ervina Kisch o nekoj tradiciji kako je u sinagogi u Pragu bio pokopan Golem, pročitala sam rečenicu gdje gospodin Zwiker pita nešto Kisch »tonom u kome se znatiželja miješala s ironijom, koju u Vlaškoj nazivaju *nekóme*«. Pročitavši riječ *nekóme*, u meni je iskrslo zapretano sjećanje na priču koju sam nekoć davno slušala kao dijete, ne znam više je li od tate ili od tete. Jednom Židovu gorjela je kuća. Svi su se susjedi okupili, plakali i jadikovali, a jedino je vlasnik razdragano skakao i očito uživao. Ljudi misle da je poludio i pitaju ga čemu se veseli, na što je odgovorio – Ich habe *nekóme* auf die Wanzen. (otprilike: Neka, baš mi je drago zbog stjenica!) Riječ *nekóme* nisam mogla točno prevesti, kao što joj nije točno

značenje ni u Kischovu tekstu. Najbliže bi značenje bilo nešto kao zlurada veselost. No, smisao je pričice jasan i čini se da sjajno iskazuje onu znamenitu židovsku autoironiju.

U sjećanju su mi još jedna priča i jedan vic, koje su, kao i prethodna, bile kazivane na hrvatskome osim ključne rečenice na njemačkome jeziku (...) Čula sam je kao dijete od tate. Neki siromašni čovjek imao je dvanaestoro djece i nije znao kako bi vezao kraj s krajem. I kako je djece bilo mnogo, brojio bi ih i jednoga dana vidi da djece ima trinaest, a ne dvanaest. Upita dečka koji mu se učinio nepoznatim: – Pa dobro, tko si ti? a on je rekao: – Ich bin der *Dales*. To je bila jedina njemačka rečenica u cijeloj priči, a *Dales* je zapravo ‘zla sreća’, zla kob čovjekova, koja se kasnije u priči ipak pretvorila u sreću.

Napokon, jedan vic pričao se u Zagrebu u početku Drugoga svjetskoga rata, dok rat još nije bio zahvatio Hrvatsku. Sjede dva stara Židova na klupi na Zrinjvcu pa jedan kaže drugomu: – Jesi li čuo da je žirafa u zoološkom vrtu dobila mladunče? A drugi mu zabrinuto prišapne: – Ist das für uns Juden gut oder schlecht? (Je li to za nas Židove dobro ili zlo?) Sva strepnja od nadolazećega, te opet ona ista autoironija skrivene su u tom vicu.

Ove sam tri pričice zapamtila i priopćujem ih sada ne kao stručnjak za usmenu književnost. Ne znam postoje li njihove varijante u zbirkama židovskoga folklora. Ja ih kazujem samo kao slučajni pripovjedač.

(Objavljeno: *Novi omanut*, god. 2000., br. 42/43)

3.

Konac ožujka 1941. Spremam se poslije ručka u školu dobro pripremljena za ispravljavanje slabe ocjene iz matematike, posljednje prilike prije velike mature u osmome razredu gimnazije (sada bi to bio četvrti razred). Čas pred polazak iz kuće fućka mi pod balkonom u Rakovčevoj broj 21 Ivo. Dugo ga nije bilo. Uzimam torbu i polazimo u šetnju. Škola, matematika, matura, predvidive ozbiljne posljedice – sve je zaboravljeno. Šećemo do mraka po Mirogoju među grobovima. Nije me taj put poljubio.

Vjerojatna školska katastrofa razriješena je višom silom. Šestoga travnja bombardiran je Beograd. Topovi grme, čini se, i u Zagrebu. Ili se na radiju čuju iz Beograda? Spikerov alarmantan glas uz zastrašujuću stalno ponavljanu pjesmu »Spremite se, spremte, četnici«, koju sam tada prvi put čula.

Nakon nekoliko dana rat je završen. Osnovana je Nezavisna Država Hrvatska. Ivo i ja dočekali smo, drščući, tenkove s vojskom na Maksimirskoj cesti. Potom dani straha, neizvjesnosti, bez prave slutnje što će se uskoro događati. S matematikom i maturom sve je u redu – svi smo dobili spomen-svjedodžbe bez završene školske godine.

Rani su ljetni dani. Kupamo se na drugoj obali Save nekako na potezu nasuprot Heinzellovoj ulici, među vrbama i nekim grmljem kojemu ne znam ime. Isprva dolaze, uz Ivu i mene, prijatelj Tonči Fabijanić, Ivina sestra Beba, moj bratić Mirko, student medicine. Najviše smo Ivo i ja sami. Magda, moja seka,

najprije se krije u sanatoriju u Podsusedu, a onoga dana kad se vratila u Zagreb, odveli su je. Prokazala ju je očito naša kućna pomoćnica Anka. Zatim (ili prije toga) odvođe Mirka; o njemu više nismo čuli. Potom su uhitili Tončija – o njegovoj sudbini pišem u ovoj knjizi u članku o davnim mladićima i o Krleži. (To je bio referat, gdje sam nastojala izbjeći intimnije detalje, no oni se naziru. Ivo Habunek iz toga teksta isti je o kome sada govorim.) Rastali smo se Ivo i ja potkraj srpnja 1941. na autobusnoj postaji u Vlaškoj ulici. Neizgovorena slutnja da je to kraj. On je otputovao k rodbini u sela Radoišće i Komin kraj Sv. Ivana Zeline, a ja zatim u Slatinski Drenovac k djedu.

U Zagrebu je sve opasnije. Na dan 14. kolovoza primam u Drenovcu Ivino pismo na desetak stranica velikog formata, pismo tuge i neizgovorena oproštaja. Toga istoga dana Ivu su odveli; ubili su ga u Jasenovcu. Pismo je propalo u ratu.

Kako sam tada doputovala u Drenovac? Vlakom do Čačinaca? Sama? Jesam li imala kofer? Dokumente? Kako sam iz Čačinaca stigla u Drenovac? Nekoć se kroz tri sela stizalo kočijom. A ovaj put? Ništa, baš ništa ne pamtim.

Nakon mjesec ili dva doputovala je mama iz Zagreba. Tata je bio dva dana u sabirnom logoru, ali je pušten. Kako? Ne znam. Uspio je potom umaknuti u Kraljevicu pod talijansku okupaciju, a mama je stigla k nama. Poslije nam se tata pridružio na Lopudu, gdje smo bili internirani u jesen 1942. godine.

4.

U drugome dijelu ove knjige u tekstu nazvanom *Sudbina moje obitelji* pretiskano je moje usmeno kazivanje Jasminki Domaš za njezinu knjigu *Obitelj* (objavljeno poslije i u mojoj knjizi *O usmenoj tradiciji i o životu*). Pričala sam suho faktografski, uz povremene osvrte na aktualne prilike. O toj duboko zatrpanoj prošlosti nisam mogla pripovijedati drukčije, ponajmanje stranoj osobi. Sada kad pišem sama, puštam da se jave potisnuti ili zaboravljeni trenuci.

Mjesec rujan godine 1943. na otoku Rabu (kamo smo bili s Lopuda premješteni u talijanski logor). Italija je kapitulirala, a najveći dio nas mladih, zatočenih dotada u logoru, stoji te večeri na obali. Uključili smo se u tzv. Rapski bataljon i čekamo da nas brod preveze na kopno u partizane. Ispraćaju nas naši najbliži. Ne znamo kakva budućnost čeka ni njih ni nas. Slutnja da će se Nijemci vratiti obistinila se uskoro.

Mama nije nikada imala smisla za tzv. borbene ideje. Strepila je zbog Magdina ljevičarstva i opasnosti kojima se izvirgavala, te čekala kad će se »opametiti«. Bilo je to prije rata. Taj put na obali u mraku, neposredno pred naš odlazak, pitam mamu je li mi zamjerava što ju napuštam i čujem odgovor: – Ja bih se sramila, kad ti sada ne bi išla. Više ju nikada nisam vidjela.

Proljeće 1944. negdje na Baniji, lijep je dan. Ja sam u pokretnoj bolnici VII. divizije za lakše ranjenike

i bolesnike, koja prati diviziju krećući se u njezinu zaleđu. Ondje sam nešto između bolničarke i pisarice. U seljačkoj kući, gdje sam se zatekla, čujem da me dozi-va druga bolničarka veselo i nasmijano: – Dođi, dođi, traže te dvije drugarice.

Ne znam kako ni zašto, povjerujem odjednom da su došle moja mama i teta Bežika (službeno Jelka). Nisam ništa o njima čula od one večeri na Rabu; prošlo je šest ili sedam mjeseci. Kako bi se one tu stvorile, kako bi znale gdje sam? Ne pada mi to na pamet, pojurim k njima.

Dočekale su me dvije nasmijane seljanke – majka i sestra ili žena našega bivšeg pacijenta; u rukama im je nešto pokriveno lijepim čistim ručnikom, pod kojim je pogača ili tako nešto. Pričao je da sam mu bila dobra, pa su mi donijele »miloštu«. Razočaranje, praznina i pustoš.

Nekoliko dana poslije toga zove me upravitelj bolnice doktor Miškolci i ozbiljna lica kaže mi da imam nekoliko dana dopusta, neka pođem k svojim u to i to selo. Ne znam više kako se zvalo, no bilo je podaleko od nas. Putujem što pješice, što seljačkim kolima. Usput susrećem poznanike s Raba, pitam jesu li moji u tom selu, što oni potvrđuju, ali se čudno drže. Ne osvrćem se na to. Dolazim u selo i kuću kamo su me uputili. Dočekala me je teta Bežika. Mršava, ispaćena, u crnini. (Ni danas ne znam kako ju je nabavila.) Plače u mom zagrljaju. – Sirota, jadna tvoja mama. Potom: – Ne znam što je s tvojim tatom. Pripovijeda mi što se dogodilo.

O tome je teta Bežika odmah nakon svršetka rata pisala pismo najbližoj maminoj predratnoj prijateljici Jelki Freundlich, a objavljeno je u listu »Novi omanut« (2001., broj 47-48). Ispisujem dijelove (s mojim tumačenjima u uglatim zagradama):

»Glina, 19.V.1945.

(...) Moga dobroga staroga oca [mojega djeda] zakopali smo još na Rabu, on je umro lako, ne padajući nikome na teret, umro je kao što je i živio (...) Nas petero, Janka, Karl, Frieda, Marko i ja živjeli smo blizu šest mjeseci u Škarama, osam kilometara od Otočca [moja majka, otac, te šogorica i šogor tete Bežike]. Kada je neprijatelj 6. januara 1944. zauzeo Otočac, mi smo trebali odmah krenuti dalje prema Kordunu, ali je bio dva metra visok snijeg, Marko teško bolestan, nije bio za transport (anemija, leukemija), moja sirota Janka slaba i bolesna. Sredstava smo imali vrlo malo. Ostali naši ipak su pošli, a mi smo ostali. Prvoga aprila 1944. počela je velika VII. ofenziva. Mi koji smo mogli hodati pošli smo prema Vrhovinama, prepustivši sirotu Friedu i Marka svojoj sudbini. Još uvijek ne znam što se je poslije toga s njima dogodilo. Mi smo 2. aprila stigli kroz šumu u selo Dugidol kod Vrhovina. Povlačili smo se s vojskom. Ondje moja sirota Janka nije mogla ili nije htjela dalje, pa smo zaostali u jednoj seljačkoj kući. Tu nas je isti dan našla jedna neprijateljska patrola. Karla su odmah počeli tući, a Janka i ja smo uzele svaka po deset veronala. Karla su odveli, a mi smo ostale. Ja sam se probudila 6. aprila. Janka je baš izdisala, a neprijateljske patrole upravo

su opet nadirale. Ja sam dočekala njenu smrt i gledala kako su je zakopali: četiri žene u jednoj ponjavi bez lijesa. Jelka, to je bilo strašno. I sada sam ja pošla sama, potpuno opljačkana, po dubokom snijegu osam kilometara preko šume u Doljane (...) [Teta opisuje svoje prestrašno putovanje, što izostavljam] Sirota moja Jan-ka nikako ne bi mogla te štrapace izdržati, pa bih je ja ionako morala ostaviti negdje na putu u šumi.

Ona je, sirota moja, do zadnjega časa bila mirna i staložena. Jedina su joj misao bila njena djeca. Vjerovala je, sirota, da je Magda još živa, a ni od Maje sirota ništa nije znala sve do svoje smrti (...) Ja sam poslije njenog gubitka skoro duševno obolila i samo mojoj jakoj konstrukciji mogu zahvaliti da sam se nekako iskopala. Morala sam još mjesecima očajno izgledati, jer je bilo mnogo ljudi koji me uopće nisu prepoznali (...)«

Tatu su, kako sam poslije saznala, odveli u Jasenovac, gdje je bio živ do proljeća 1945. Teta Bežika, koja se nikad više nije oporavila, odselila je poslije s preživjelim sinom Brankom i mužem u Izrael, gdje je umrla godine 1962.

Katkada mi se čini da su se ti strašni događaji zbivali upravo u trenucima kad su mene posjetile dvije ljubazne seljanke sa svojom »miloštom«. No, što mogu znati?

Gdje sam bila, što sam činila, što osjećala u času kad su Ivu, koga sam voljela, ubijali u Jasenovcu? Kad su prijatelja Tončija, koji me je volio, strijeljali na Dotršćini? Kad je moja seka izdisala usmrćena, čini se plinom, na putu od đakovačkoga logora za žene i djecu do Stare Gradiške? Kad je moja mama negdje u snijegom zavijanom ličkom selu umirala otrovana veronalom; kad je tata u Jasenovcu ubijen ili je umro pred sam kraj rata?

Ništa u tim trenucima, osim možda u jednome, nisam osjetila. Nije bilo znaka.

Poslije žalost i bol svakako, ali i studij, diploma, miran i uglavnom lijep život uz Brnju, moga supruga, s krugom prijatelja; studijski rad, objavljene knjige. Navršila sam osamdeset četiri godine. Kako ih je trebalo živjeti? Nakon svega?

5.

»No podjedno ili u vrijeme dok sam ja pisao svoje katrene ili crtao životinje a Ana bosa plesala prema Bártokovoj glazbi, ili smo sjedili u kinu i gledali francuske filmove iz tridesetih, daleko negdje polagano je umirala moja majka (...)

Dok je siroti Bert Brecht još nijemo grickao svoju cigaru, a intelektualni zastupnici svjetskih sila – Melvin Lasky zapadnih a Wolfgang Harich istočnih – popisivali zločine svaki onoj drugoj sili i uzajamno prijeli atomskim udarima – rak je razdirao moju majku (...)

— | |

— | |

Mi smo svakom zgodom plesali i mislili da je biti mladim sve – njezina utroba dotle je postala ranom, koja nije mogla zacijeliti (...)

Ono što se raspravljalo među Istokom i Zapadom – primjerice uvijek iznova bila je riječ o žrtvama staljinizma i o procjeni atomskih žrtava Hirošime i Nagasakija (...), moglo je poticati svijet; umiranje moje majke zbivalo se u tišini.«

Iz knjige: Günter Grass, *Beim Häuten der Zwiebel* (*Dok ljuštim luk*), 2006. Ovdje prema izvorniku.

6.

Nakon proživljenoga u ratu donekle sam okorjela i tek polagano se ta kora skidala.

Ljeti 1945. javila mi se telefonski majka moga vršnjaka i predratnoga bliskog znanca Radenka. Nekoć je bio za mene zagrijan bez moga uzvraćanja. Za vrijeme rata čula sam da ga vidaju u domobranskoj uniformi.

Sada mi je Radenkova majka rekla kako je u skupini s nekoliko domobrana pokušao prebjeći partizanima, ali je tom prilikom poginuo. Nisu joj poznate okolnosti i moli me da pokušam nešto doznati.

Rekoh joj – što je bila istina – da ne znam koga bih pitala i ne poznam nikoga tko bi mogao o tome biti obaviješten. Prešutjela sam da se pomalo ustručavam ispitivati o takvu možda delikatnom događaju.

Nikada joj se više nisam javila. Niti sam išta čula o samohranjoj majci mladića, koja je možda mislila da sam bila djevojka njezinog jedinca. Kasno je da ju molim da mi oprost.

7.

Poslije prve godine studija slavistike u Zagrebu nadoh se u jesen 1946. među izabranima za nastavak studija u Sovjetskom Savezu. Okupili smo se u Beogradu i čekamo kad ćemo na put. Čekanje traje vrlo dugo vjerojatno zbog nekih međudržavnih nesporazuma. Stanujemo u studentskom domu nestrpljivi, ali se i zgodno zabavljamo. Sprijateljila sam se s dvjema djevojkama – s Marijom Sertić i Savkom Dabčević. Marija je iz Hrvatskoga primorja – simpatična, vesela, zafrkantica. Poslije tih dana nisam ju više vidjela.

Savka je podjednako sklona zafrkancijama na način *fetive* Splitske (premda to nije rodno), ne maći u to doba za obiteljski usađivane manire. Na Terazijama smo se častile *paštama* ako bismo našle koga da nam plati, a ja sam u prvi mah mislila da ćemo kupiti pastu za cipele. Kod Savke se u ozbiljnim razgovorima očitovao obrazovanost i kultura.

Kad smo napokon krenuli na žudeni put, mene su uputili u Kazan, a Savku u Lenjingrad (Petersburg nekoć i iznova danas). Sljedeće godine i ja sam u Lenjingradu.

U svojoj knjizi '71 *Hrvatski snovi i stvarnost* govori Savka o tom vremenu u poglavlju »Prvo veliko razočaranje – put u 'obećanu' zemlju«. Sjeća se našega dopisivanja. Netočno je zapamtila da sam boravila u gradu Gorkom, no dobro se sjeća sadržaja i smisla mojih pisama u kojima njihova autorica, tj. ja, »očajnički traži sličnost svijeta na koji je naišla s onim svijetom poznatim iz knjiga Dostojevskoga, Tolstoja ili onih partijskih i ne nalazi tu vezu! Dopisujemo se, razočaranje je duboko, duboko«.

Moja iskustva u Kazanu slična su Savkinima, zapravo još mnogo gora. Iz Zagreba su sa mnom u Kazanu Slavica Despot, Višnja Barac i Božo Bek, te troje iz Slovenije. (O svakome pojedinačno mogla bi se ispričati priča.)

Stanujemo podalje od grada u tzv. *obščežitiju*. U jednoj polovici zgrade žive studenti, a u drugoj obitelji s po jednom sobom i zajedničkim ostalim prostorijama.

Nas je u sobi šest: Višnja (ili Slavica?) i ja te četiri Ruskinje. U sobi je toplo, gradska toplana funkcionira, za razliku od svjetla koje se prema utvrđenom rasporedu svaka dva sata gasi. Prozori su zbog gotovo sibirске zime oblijepljeni papirom, čak i *fortočka*, malo okno predviđeno za prozračivanje. Šuškanje u zidovima znači da uz cijevi promiču štakori, a u zahodu, gdje na podu ima četiri ili pet otvora, štakori jure slobodno. Ondje se igraju i djeca iz susjednoga dijela zgrade.

Pošto smo donekle svladali ruski jezik, bila sam zamoljena da za studentske novine napišem članak u ime stranih studenata. U objavljenom tekstu bilo je moje – jedino ime i prezime.

Jednom sam ušla u sobu i čujem kako dvije naše djevojke razgovaraju čudnim nerazumljivim riječima. Začudim se i pitam kako to govore. One su se uplašile, mole da o tome nikomu ne govorim. Saznajem da nisu Ruskinje, nego su Čuvaškinje. (Kazan je glavni grad Tatarske Republike s čuvaškom autonomnom pokrajinom. No, čuo se samo ruski jezik.)

Putujem tramvajem na fakultet. Stotinjak ili nešto više metara podalje od nas vuče se po snijegu povorka ljudi u dronjcima, s krpama na nogama mjesto cipela. Prolazi me jeza. Čujem da su to njemački zarobljenici, što je moglo i nije moralo biti točno. Promrmljam nešto da su i moji najbliži stradali u logoru. Jedna žena glasno se zgraža, drugi šute. Ne znam je li to bio izraz sućuti ili provokacija.

Jednoga vrlo hladnog predvečerja vraćam se s fakulteta. Nedaleko od našega doma leži na zamrznutom snijegu pijani invalid s drvenom nogom, točnije štulom, a njegov nešto manje pijani drug uzalud ga

nagovara da se digne. Ljudi prolaze mimo njih. Onaj malo trezniji preklinje me da mu pomognem pridići i podupirati pijanca barem do zgrade gdje stanujem. Činim to s velikim naporom. Kad sam stigla do studentskog doma, mole me obojica da pođem s njima još malo dalje do njegove kuće, koja da je vrlo blizu. Pristajem. Međutim je pao mrak. Mi teturamo, padamo, dižemo se, ne videći ništa, po nekom terenu s velikim rupama, što sve traje, kako mi se činilo, satima. Ne znam koliko je potrajalo dok smo u mraku stigli do neke neosvijetljene zgrade. Nisam vidjela ni kuću ni ulicu. Invalid kaže da je tu njegov dom i moli me (*izvinjaj, sestrice*) da mu oprostim što me ne može uvesti u kuću. Njegov sudrug, kad je on otišao, predlaže da pođem s njime, a kad sam odbila: – No, dobro (*ladno*), ako nećeš, onda ništa. Vraćam se bauljujući u tami kroz rupčage i stižem u dom oko pola noći. Moje sustanarke jako su uznemirene, pa kad čuju što se dogodilo, kažu da sam sretna što nisam poginula.

Te noći spasila sam jedan život, jer moj invalid bi se do jutra bio smrznuo kao toliki drugi pijanci.

Studij u Kazanu, gradu znatnih akademskih tradicija, bio mi je, unatoč tadašnjemu jadnom zapuštenom stanju, prilično poticajan. Ja sam se zagrijala za predmet folklor, što je bio naziv za usmenu (tradicijsku) književnost. O tome sam tada prvi put slušala i čitala u udžbeniku Jurija Sokolova, knjige nakićene obvezatnim Staljinovim kultom i ideološkim flosku-

lama, ali se pod površinom ipak prepoznavala autorova europska kultura i znanje o jednome meni posve novom području. Predavala nam je taj predmet pomalo smiješna i simpatično egzaltirana nastavnica, kojoj se ime tu i tamo spominjalo u literaturi.

Sljedeće godine, s prelaskom u tadašnji Lenjingrad, upoznajem osobno profesora Marka Azadovskoga, te po viđenju Vladimira Proppa, koji me oduševio svojom netom objavljenom knjigom *Povijesni korijeni bajke*. Kupila sam je na fakultetskom štandu s knjigama, a ubrzo zatim je iščezla.

Obojica su potpala pod udar Ždanovljevih partijskih direktiva, »postanovljenija«, uz progone i zabranu da predaju na fakultetu. Propp se gotovo potajno povremeno smicao fakultetskim stubištem, a Azadovskij je na prepunome studentskom zboru, upriličenom protiv njega, dobio srčani napad. Uskoro je umro. Propp je bio kriv jer je izvore motivâ bajki, čak i ruskih, tražio u ritualima nekakvih dalekih divljih plemena, a Azadovskij je, baveći se vezama ruske književnosti i folklora, ustvrdio da je najveći ruski pjesnik Puškin siže svoje *Bajke o ribaru i ribici* preuzeo od Nijemaca, braće Grimm, a ne iz jedinoga dostojnog nadahnuća, ruskih narodnih priča.

Na njihovu tragu odlučila sam se za područje kojim ću se poslije, ako bude moguće, u životu baviti.

Oživjela su tada i sjećanja na narodne priče iz ranoga djetinjstva, koje nisam slušala od starica uz ognjište, no djelovanje im nije bilo slabije: na kazališnu predstavu bajke *Dugonja, Vidonja i Trbonja*; na četverouglati zvonik Kovačićeve crkve Svetoga Blaža na

Prilazu, odakle je, prema pričanju Frau Singer (koja je mene te nedavno preminulu prijateljicu Veru iz Martičeve br. 10 i sina Milivoja svakoga popodneva vodila u šetnju uz razgovor na njemačkome), ljepotica Rapunzel, zatočena u tornju kod vještice, uvečer potajno spuštala do princa na zemlji svoju dugu plavu kosu; sjećanja na prve samostalno pročitane priče, od kojih me je od jedne hvatala strava, a od druge veselost pomiješana s malo jeze: na hrvatsku narodnu priču »Djevojka jaše s mrtvacem« i na Grimmovu »O momku koji je tražio strah«.

Sada su te pomalo zapretane uspomene zaživjele na nov način, kao nešto što je vrijedno proučavanja.

Dovezalo se to i na moju davnu fascinaciju Ivinim pričanjem o zebnjama, vizijama i mračnim glasinama kostanjevečkim u Krležinu *Filipu Latinoviczu* (o čemu je u ovoj knjizi riječ u ogledu *Krleža u žarištu nekih davnih mladića*).

8.

Pet godina nakon svršetka rata diplomiram u Beogradu i vraćam se u Zagreb. Nemam nikoga.

Dobivam posao u Akademijinu Jadranskom institutu u tadašnjoj ulici braće Kavurića, sadašnjoj Hebrangovoj, gdje je sada dio Akademijinih razreda. Pomagat ću u pripremanju pomorskoga rječnika. Urednik je profesor Blaž Jurišić, uz suradnju staroga umirovljenog admirala Luterottija za tehničko nazivlje.

Prije primanja na rad dolazim na razgovor tajniku (te potom kratko vrijeme ravnatelju) Instituta Bernardu Stulli. Opisuje mi što bih imala raditi, pita o mojim interesima. Kažem da baš nemam velikoga afiniteta ni predznanja za rad na rječniku, no mogu pokušati. Zanimaju me usmene tradicije, folklorne priče i pjesme (područje koje mi se otkrilo u vrijeme studija). Dobro, kaže budući šef. Pola radnog vremena radit ću na poslovima rječnika (ispisivati pomorske termine iz književnih djela), a drugu polovicu dana mogu proučavati literaturu o pomorskom folkloru.

Profesor Jurišić mnogo mi pomaže. Upućuje me na *Zbornik za narodni život i običaje*.

Brnja (Bernard Stulli) i ja vjenčali smo se nakon nešto više od godine dana. Iz Jadranskog instituta prešla sam u tadašnji Institut za narodnu umjetnost, a građa za pomorski rječnik pripala je poslije, koliko znam, Leksikografskom zavodu.

Živimo u podstanarskoj sobi. Brnji se uskoro razbuktjela stara tuberkuloza i jedva je ostao živ. Nakon oporavka postaje ravnateljem Hrvatskoga državnog arhiva – kako se ta ustanova sada zove. Savka nam je pomogla da dobijemo stan. Ondje živim i danas.

Moj život nakon Drugoga svjetskog rata, sve do susreta s Brnjom, kao da je uglavnom bio u redu. Studij, druženja, studentske djelatnosti, neke kratkotrajne ljubavi. Samoća.

Uz mene je sada bliska osoba. Družimo se s nevelikim krugom prijatelja. Miran rad kraj dva pisaća stola. Za svojim stolom on je, uz arhivističke, napisao niz historijskih studija, poglavito o povijesti Dalma-

cije i Dubrovnika (koje, čini mi se, u cehu historičara nisu dovoljno adekvatno ocijenjene).

Stekla sam i nešto kao osjećaj pripadanja. Brnja je Dubrovčanin, u Dubrovniku ima sestre i brata, obiteljsku kuću na Boninovu (sagradio ju je otac još u Austro-Ugarskoj). Putujemo češće u Dubrovnik, poprimam ponešto iz dubrovačkoga govora. Odlazim onamo i na terenski rad – istražujem folklor dubrovačke okolice, a i grada Dubrovnika.

Brnja je umro; umrli su brat i sestre. Živa je njegova *kunjada* te *nepuća* i njezina djeca. S njima sam i sada blisko povezana, no u Dubrovnik ne putujem. Više nema dubrovačkih riječi u mome govoru.

Ovih dana, dok ovo pišem, telefonski me zove ravnatelj Hrvatskoga državnog arhiva i priopćuje o odluci da se državna nagrada za arhivistiku nazove imenom Bernard Stulli, ako se slažem. Primam ovu vijest vrlo dirnuta.

9.

Kad sam po drugi put bila bez ikoga, sada bez potpore mladosti, pomogla su mi prijateljstva iz ranih zagrebačkih dana.

Tu je bila Ranka, s kojom drugujem još iz vremena naše višegodišnje zajedničke gimnazijske klupe. Sada više nije živa.

Beba je Ivina sestra. Nismo se družile u »ono doba«, no otkada njega nema, jako smo prisne. Bebi-na kćerka Lelija odmalena me osjeća i zove svojom tetom, druge tete ona nema. Tako je i sada, kad su joj sinovi već veliki.

S Verom sam se družila od dvanaeste godine. Kad smo se Brnja i ja ženili, ona je na vratima pri odlasku iz stana ispustila suzu umjesto majke. Priredila je svečani ručak s pohancima, što je tih poratnih godina bila velika »fešta«. Njezina kćerka Sanja (koju sam nekoć davno svakodnevno vozila u kolicima u jaslice) ne zove me tetom i ne pokazuje respekt, ali vrlo me voli, kao i njezini.

Treća »obitelj« bio je moj Institut. U mirovini sam dugo, no nema pravoga diskontinuiteta. Odlazila sam u Institut, pa i surađivala u programima. Smatrahu me »dijelom« Instituta čak i neki mladi, koji su došli u ustanovu kad joj ja već odavno nisam pripadala.

Nedavno je Institut preselio u nove velike i krasne prostorije. Kutak za sebe u tom prostoru više ne nalazim.

10.

Kad sam 1999. godine primila u Osijeku nagradu »Antun Barac«, zahvalila sam vrlo kratko: da se nagradi nisam nadala te da zbog svoje dobi ne mogu, prema običaju, ništa obećati o budućem radu. Ova nagrada da mi je čisto veselje.

Ljepše nagrade od one kojoj se samo veseliš za-
pravo nema.

Nisam u tom času znala da ću sljedeće godine biti izabrana za redovitoga člana Hrvatske akademije na prijedlog Razreda za književnost. Prethodnih izbora na skupštini sam bila propala iz više razloga: bilo nas je dvoje predloženih kandidata za jedno mjesto, uz to moja poodmakla dob, te nepripadanje nikakvoj grupaciji. Iznenadila sam se i bila zahvalna na ponovljenom prijedlogu. Taj sam put na skupštini izabrana.

Napisala sam dotada (a i nakon izbora) dovoljno toga o dijelu kulture kojim se bavim, priloge poznavanju kao i modernijem pristupu tom tradicionalističkom rezervatu.

Za zalaganje oko drugih stvari nisam više kadra. Slažem se u načelu s preporukom da bi trebalo birati u Akademiju mlade osobe (sa znanstvenim ili umjetničkim dostignućem). No, ne isključivo njih. Kad na posljednjoj Akademijinoj skupštini Miroslav Radman, znanstvenik vrlo visokoga dometa prema neupitnim ocjenama, nije bio izabran za redovitoga člana (zbog tko zna kakvih igara), ja sam se sramila premda je u mojoj moći bilo tek dati jedan glas. Za njegov izbor na skupštini se zauzeo, bez uspjeha, najstariji član Akademije.

Po svojoj naravi nisam *fighter*, nisam hrabra. U ocjenjivanje drugih pojava sada ne ulazim.

11.

Lijepa i duga jesen 2006. U parku ispred kuće gdje stanujem uvečer se okuplja skupina momaka. Svako malo oni nešto nerazgovijetno zauraju, »pjeva-ju« tonom nogometnih navijača, što vjerojatno jesu. Skrivena za prozorom pokušavam razabrati riječi i čujem skandiranje: »Ubij, ubij Srbina«, zatim nešto kao pjevanje divljih potmulih glasova: »Oj, hrvatska mati, nemoj tugovati. Zovi, amo zovi, svi će sokolovi za te Srbe klati.«

Uokolo je tišina, ne čuju se tramvaj ni pijanci iz restorana »Pauk«. Bojim se izići na balkon.

Već nekoliko večeri, kad nastane mrak, u parku blizu »Pauka« uvijek na istome mjestu pokraj jednoga grma zavija, cvili, plače veliki lijepi pas. To traje nekoliko sati, poslije bude tišina, ne znam kamo je nestao. Iduće noći ili nakon dva-tri dana opet se javlja. Katkada ga vidim i prije podne.

Moja mila i dobra prijateljica savjetuje mi da izostavim prikaz noćnoga urlanja, da je odviše grubo i odudara od mojih prethodnih pričanja o sjećanju. Ne mogu je poslušati. Duboka je povezanost svega i zbog toga me je taj događaj uznemirio, zbog toga ga upisujem među uspomene.

12.

Iščitavam ove krpice, fragmente koji nisu i ne žele biti autobiografija. Nisu suvisla cjelovita slika vremena – kojim se bave samo onda kad je ono duboko osobno određivalo moj život. (Zbivanja novijih, osobito ratnih godina zaokupljala su me na drukčiji način. U raspravama o narodnoj pjesmi i njezinoj uporabi razmatrala sam kako se povijesna događanja mogu očitovati u pjesmama te kako se pjesmom može manipulirati. To pripada studijskim radovima, a ne uspomnama.)

Ovi fragmenti jedva bi mogli biti zanimljivi i za pokušaj neke zakašnjele interpretacije tzv. ženskog pisma. Jednostavno oni su moji. Dijelovi su moje životne priče, koji mi se nametnuše da ih iskažem prije odlaska.

Prosinac 2006.